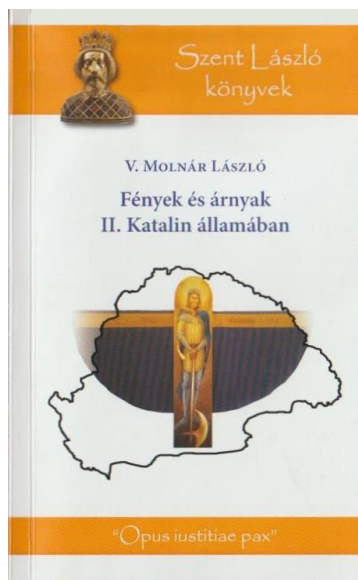

Szemle

V. Molnár László: Fények és árnyak II. Katalin államában (Szent László Könyvek)

2022,
Keszthely,
Balaton Akadémia Kiadó 69. o.
(ISBN 978-615-5898-27-3)

Aranykort hozó asszony volt az orosz cárok trónján, méltóképpen emelkedik ki a világ nőtörténetében. Pjotr Vjazemszkij herceg éleslátóan felismerte, hogy „ez a német hercegnő”, azaz II. Katalin tette az oroszokat nemzetté. Jóllehet az orosz nemzettudat a középkorra nyúlik vissza, a nagy tehetségű nőuralkodó előképe pedig már a Bizáncban keresztelkedett Olga kijevi nagyfejedelemnő alakjában megjelenik. Billington híres monográfiájában arra a következtésre jut, hogy miközben Katalin ideológiai és intellektuális szinten nyugatosította Oroszországot, birodalmának összetartó erejét az egységes oroszosításban jelölte meg. Nőtörténeti kontextusban fontos, hogy II. Katalin példás szervező lévén, rendelkezett a távolbalátás képességével: Nagy Péter ügyét folytatva így magasra emelte Oroszországot. III. Péter cárral kötött frigye előtt áttért a pravoszláv hitre. Ugyanígy figyelemreméltó, hogy a cárnő, titkárának, Ivan Beckojnak javaslatára, remélve az erkölcsök és szokások finomodását, 1764-ben már meg is alapította a neves Szmolnij Nemeskisasszonyok Nevelőintézetét, mely francia minta alapján, Montaigne, Fénelon és Locke ideáljainak megfelelően működött, tizenkét év időtartamú oktatást nyújtott, és élenjáró volt az európai nőképzésben. Főnemesek és köznemesek leánygyermekerei számára egyaránt nyitva állt, jobbágyi származásúak nem tanulhattak benne. Katalin környezetében egyébként több magas méltóságot viselő hölgyet találunk, Branyickaja és Nariskina mellett Jekatyerina Voroncova-Daskovát, a pétervári Császári Tudományos és Művészeti Akadémia elnöknőjét, az első *Orosz értelmező szótár* létrehozóját, aki Franklin elnök meghívására az amerikai Filozófiai Társaság első nőtagja lett. II. Katalin cárnő küldetését az első jelentősnek tekintett orosz női szerző apja, a sokoldalúan művelt kortárs drámaíró, a szabadkőműves Szumarokov, aki a cárnő koronázási ünnepeinek moszkvai eseményeit rendezte, abban határozta meg, hogy „lelket” adott az orosz népnek.

V. Molnár László könyve tehát igen fontos forrás a nőkérdéssel foglalkozó tudósok számára. A történész, aki egész életében kutatta „Észak Szemirámiszának” uralkodói pályáját,

tanulmánykötete előszavában nem hiába úgy ítéli meg, hogy „női gyengeségeket” aligha ró fel II. Katalinnak az utókor. Legendás szerelmi életének története sem vetekedhet az Orosz Birodalom azon virágkorának emlékezetével, melyet II. Katalinnak köszönhet. „Európai hadszíntereken immár egyetlen ágyút sem süthetnek el az orosz uralkodó tudta és beleegyezése nélkül” – jelentette ki öntudatosan Katalin választott hazája uralkodójaként, ahogyan a szerző idézi. Gazdaságpolitikáját – tehetjük hozzá szárazon – inflációellenes monetáris politika, a gabonatermelés és -kivitel, a nyersanyagexport fellendülése, a kereskedőréteg emelkedése, a tengeri kereskedelem számottevő növekedése, bölcs merkantilizmus fémjelezte. Pallérozott elméjű, filozófiában jártas, művészetet pártoló, tollforgató uralkodónőként II. Katalin az ipari forradalommal szemben – a mai fenntarthatóság némely csoportjainak szellemével összhangban – konzervatív álláspontot foglalt el. Az emberi munkaerő megélhetésének primátusát vallotta.

Geopolitikai stratégiája – mint az részletesebben is kiderül az alábbiakban – történelmi folyamatok és szükségszerűségek kiváló megértésén alapult. Az állam humanizálása felé tett bátor lépései közül a történész „az uralkodó személyének megsértéséért járó halálos ítélet” eltörlését, a „vallási üldözések” megszüntetését (koronázásával egybeforr az óhitűek számára teljes amnesztiát kihirdető manifesztuma) jogosan teszi a katalini életmű summájának csúcsára.

A Balaton Akadémia 192 kötete mellett indított sorozatban, ahol korábban V. Molnár László *Kapcsolattörténeti etűdök (Magyar–orosz kontaktológiai fejezetek)* címmel tett közzé tanulmánykötetet, e könyv a maga három fejezetével Katalin tevékenységének és korának belpolitikai és haditengerészeti vonatkozásait vizsgálja. Sajátságosan magyar vonatkozású emlékként említjük kiegészítésként a miskolci ortodox templom *Ahtirkai Istenszülő* csodatévő ikon másolatát, melyet átutazóban éppen Katalin cárnő adományozott a templomnak.

Az első fejezet a sajátos hagyományokból összeálló orosz államberendezkedés törvényszerűségeire világíthat rá. Témája a reform keresztülvitelének lehetséges üteme. Rámutat arra, hogy a teljhatalmúnak hitt orosz uralkodó lehetőségeit is sok tényező befolyásolja, legelső sorban pedig a hagyomány.

A fejezet egy jogi reformkísérletről szól. A 11. századtól rendezett jogi viszonyok között élő orosz állam különféle alakulatainak történelme folyamán, az 1649-es megújított törvénykönyv óta eltelt nem csekély idő okán, az 1662-ben trónra lépett cárnő ugyanis harmincnégy éven át tartó uralkodása ötödik évében már elengedhetetlennek látta a jogrendszer módosítását. Terve elsődlegesen társadalmi problémák orvoslására irányult, a megváltozott életviszonyok is értelemszerűen szükségessé tették a törvények korszerűsítését. A folyamatot összességében a kötet szerzője az uralkodónő „első belpolitikai kudarcának” nevezi, jóllehet ezt talán a felvilágosodás eszmerendszerének helyi adaptálhatóságával lehetne ok-okozati összefüggésbe állítani. Az orosz nemesi értelmiség köztudomásúan maga is intenzíven kutatta a társadalmi berendezkedés és a jogrendszer harmonizációjának lehetőségeit, kimondottan az „igazságtalanságok” fokozatos felszámolása érdekében. A. B. Kuragin herceg 1772-es leveléből ennek megfelelően tűnik ki az alkotmány védelmező funkciójának tudatos hangsúlyozása: az angolokra méltatandó példaként tekintve a „monarchák” és miniszterek „túlkapásaitól” óvó törvénykezésre int. Nyikita Panyin gróf

II. Katalinhoz benyújtott tervezete sem alulról jövő reformokat sürgetett, hanem az önkényuralom korlátozását, az alapvető állampolgári jogok megfogalmazását kívánta, az autokráciának az „alkotmányos monarchiával” történő felváltását. Az 564 fős létszámmal létrejött, az uralkodónő által összehívott 1767–1768-as Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság a moszkvai Kreml ötszáz négyzetméteres palotájában, a Granatovaja palatában tanácskozott. Valamennyi kormányzóság, provincia, kerület és város elküldte nemesi képviselőjét, minden provincia után egy-egy állami jobbágy is helyet kapott, a kozákság is képviseltette magát a testületben, ahogyan a katonaság, sőt a „betelepített” külföldiek is. A cárnő fennkölt megnyitó beszédében egyértelműen kifejezésre jutó jobbító szándék hatására többen sírva fakadtak, következésképp kérve, hogy a „legnagyobb”, „legbölcsebb”, a „haza anyja” titulust fogadja el. Katalint azonban nem a feudalizmus bírálata vezette – talán ezzel kesztyűt is dobott volna új hazája nemesi képviselőinek –, sokkal inkább a felvilágosult abszolutizmus önkényuralmi rendjét kívánta megvalósítani. A reform megghiúsulása a nemesség ellenállásának, a nagyszámú küldött között szélsőségesen ingadozó véleménykülönbségeknek, a bőséges érdekkellentétnek volt betudható. Az uralkodónőnek a balti tartományok beolvasztására irányuló szándéka ugyanekkor világossá vált. A Bizottság feloszlását ezután az orosz–török háborúra való hivatkozással rendelte el. Emlékirataiban visszatekintve mindamellett nem tartotta kudarcnak, hogy a Bizottság dolgavégezetlenül távozott, minthogy tanulságokat szolgáltatott a legakutabb problémák mibenlétéről és gyökereiről, melyeken javítani igyekezett.

Nápolyban, a spanyol konzul fiaként született, spanyol nemesi származású Jozsef Deribas (de Ribas), portréja és töretlenül ívelő sikertörténete a korabeli soknemzetiségű Orosz Birodalomban, a következő fejezet tárgya. Itt jegyezzük meg, hogy az 1741-ben kiadott, a vallási toleranciát maximálisan megvalósító ukázában II. Katalin elődje, Jelizaveta Petrovna cárnő szabályozta, hogy a birodalmának területén élő kalmükek és burjátok szabadon gyakorolhassák buddhista hitüket, sőt kolostor-egyetemeket emelhessenek (utóbbiaknak, a „dacanoknak” száma a későbbiekben a forradalom előtti Oroszországban elérte a 35-öt), s ezt a gyakorlatot Katalin is követendőnek találta, létrehozva a Kelet-Szibéria és a Bajkálontúli terület lámájának címét. Ezért buddhista alattvalóik földre szállt istennőkként tisztelték őket. Az idegenként cári szolgálatba szegődő, új hazájáért lelkesen tevő Deribasban egyáltalán nem utolsósorban a pompázatosan megépített Odessza megalapítóját tiszteljük. A spanyol ifjú nemes Alekszej Orlov grófnak, a cárnői favorit fivérének ajánlatára lépett a birodalom szolgálatába. A felkérést kitűnő képességeinek és a cárnő expanzionista törekvéseinek köszönhetően, aki szívesen látta a jól képzett külhoniakat. A törökökkel zajló ütközetek után Dél-Moldáviában, majd Kercs, Feodoszija, Szudak, Jalta, Bahcsiszeraj erődjeinek orosz csapatok általi bevétele folytán Oroszország egyre nagyobb fölényre tett szert a Földközi-tenger és az Égei-tenger térségében is. A Patrosz melletti ütközet során tanúsított rátermettsége révén Deribas futártisztból kapitányi rangra emelkedve kapott fregattparancsnoki megbízást. Az 1773-ban második szakaszába lépő orosz–török háborút lezáró, Kücsük-Kajnardzsiban kötött békében rögzítették a krími tatároknak a Portától való függetlenségét, Kercs és Jenikale eszerint orosz birtokba került, emellett az orosz védnökséget Havasalföld és Moldva felett a törökök elismerték. V. Molnár László regénybe kívánczó történetet vázol fel Deribasznak a Tarakanova hercegnőnek gúnyolt (a név tövében ott a *csótány* szó) trónkövetelő kalandornő, a zavaros bari konföderalisták által is kívülről

támogatott, mindmáig ismeretlen származású (néha még prágai fogadós lányának is mondott) asszony Livornóban történt elfogatásában való részvételéről. Ezért a bizalmas küldetésért kapta meg az őrnagyi rangot. A Krím-félsziget visszaszerzésére eközben az Oszmán Birodalom 1774 és 1787 között nem kevesebb mint öt ízben tett sikertelen kísérletet. Katalin cárnő minden intézkedésével óvta az orosz területet. A Krímtől az Észak-Kaukázusig húzódó mintegy 650 kilométernyi határt megerősítette. A Dnyeprovka öböl északkeleti oldalán fekvő, a tengeri bejáratot őrző Ocsakov török erődjének ostromában Deribaszfent kitüntette magát, majd a Patyomkin herceg fővezérlete alatt aratott győzelmek után kérelmezte a cárnőnél, hogy új várost alapíthasson a közelben, aki kegyes beleegyezését leiratban tudatta vele. Így születhetett meg az Orosz Birodalom egyik ékköve, Odessza, melyet a guillotine elől Oroszországba menekülő francia Richelieu herceg épített tovább. II. Katalin cárnő mintegy félmillió négyzetkilométerrel növelte meg birodalma területét, európai nagyhatalommá téve azt.

Fjodor Usakov generális a könyv zárófejezetének témája. A szerző kiemeli, hogy 2001-ben ezt a kiváló haditengerésztisztet a pravoszláv egyház kanonizálta. Sokatmondó adat a mai laikus és orosz kultúrában járatos olvasó számára egyaránt, hogy a közép-oroszországi kormányzóság apró falujában napvilágot látott, kisenemesi elszegényedett család harmadik gyermeke 16 évesen a pétervári Nemesi Tengerészeti Kadétintézetben tanulhatott (megjegyezzük, ez az orosz társadalmi mobilitás Nagy Pétertől egyre markánsabban megmutakozó tendenciájának bizonyítéka), mely mára Európa első három vezető felsőfokú haditengerészeti tanintézete között élvez nagy presztízst. Usakov az Azovi-tengeren a kereskedelmi flotta mellett teljesített hathatós védőkíséreti tevékenységéért, majd a fekete-tengeri flotta kötelékében Krím területének védelméért jutalomban részesült: a cárnő jachtjának parancsnoka lett. Kiemelkedő részt vállalt a ma is kulcsfontosságú szevasztopoli flottabázis kiépítésében. 1791-ben győzelmet aratott az erőfölényben lévő török hajóhaddal szemben, megfutamítva a sebezhetetlennek hitt török flottát. Ennek köszönhetően léptette elő Katalin cárnő tengernaggyá. Az 1798 nyarán Napóleonnal szemben segítségért folyamodó Törökország támogatására Katalin fiának és utódjának, I. Pál cárnak a parancsára Usakov tengernagy vitte hajóraját Sztambulba, ahol rövid tanácskozás során haditervet dolgozott ki a szövetségeseikkel. Ezek után vette be Korfut a megszálló franciáktól, 1799 júliusában pedig az általa vezetett orosz-török hajóraj véget vetett Bonaparte Földközi-tenger feletti szupremáciájának. Irigyei miatt kolostorba vonult. Alakja a kötet szerzőjének megállapítása szerint csak Nelson admirálishoz mérhető.

A cárnőről viszonylag kevés újonnan keletkezett, magyar nyelven is hozzáférhető anyag áll rendelkezésre, ezek között megemlítenéd az amerikai történész, Robert K. Massie kitűnő modern monográfiája. A nagyhírű Alekszandr Kamenszkij orosz kutató kötetéből is magyar nyelvi fordítás készült. V. Molnár László – az igen csekély számú hazai kutatók élén – gazdag szakirodalom felhasználásával készült kötete olyan epizódokat dolgoz fel II. Katalin korából, mely a tájékozódni kívánó olvasó számára nem kevés tanulságot és ismereteket kínál.

Józsa György Zoltán